

ILMIY MATNLARDA METAFORALARNING SEMANTIK-STRUKTUR TADQIQI

Tursunova Charos

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti o'qituvchisi

СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ МЕТАФОР В НАУЧНЫХ ТЕКСТАХ

Турсунова Чарос

*Преподаватель Университета информационных технологий и
менеджмент*

SEMANTIC-STRUCTURAL RESEARCH OF METAPHORS IN SCIENTIFIC TEXTS

Tursunova Charos

*Teacher at the University of Information Technologies and
Management*

E-mail:

ch.tursunova25@gmail.com

[Orcid: 0009-0007-7853-1855](https://orcid.org/0009-0007-7853-1855)

Annotatsiya: Ushbu maqolada ilmiy matnlarda metaforalarning semantik va struktur jihatlari o'rganilgan. Ilmiy uslubning asosiy xususiyatlari va undagi metaforalarning roli tahlil qilingan. Metaforalarning semantik va grammatik xususiyatlari o'zbek va ingliz ilmiy matnlari misolida tadqiq etilgan. Natijalar ilmiy matnlarda metaforalarning ilmiy tushunchalarni ifodalashda qanday xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ilmiy matn, metafora, semantika, struktura, lingvistika, ilmiy uslub, korpus tahlil.

Аннотация: В статье рассматриваются семантические и структурные аспекты метафор в научных текстах. Анализируются основные черты научного метода и роль метафоры в нем. Семантические и грамматические свойства метафор изучаются на примере узбекских и английских научных текстов. Результаты показывают, как метафоры в научных текстах служат для выражения научных концепций.

Ключевые слова: научный текст, метафора, семантика, структура, лингвистика, научный метод, корпусный анализ.

Abstract: The article examines the semantic and structural aspects of metaphors in scientific texts. The main features of the scientific method and the role of metaphor in it are analyzed. Semantic and grammatical properties of metaphors are studied using Uzbek and English scientific texts as examples. The results show how metaphors in scientific texts serve to express scientific concepts.

Key words: scientific text, metaphor, semantics, structure, linguistics, scientific method, corpus analysis.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ) / INTRODUCTION). Turli yo'nalishlarning o'zaro sintezlashuvi insonga til hodisalarini har tomonlama, ko'p qirrali o'rganish uchun yangi imkoniyatlar yaratib berdi. Tilshunoslikda inson, uning ma'naviy dunyosi va madaniyatini bilishga bo'lgan qiziqish o'z ifodasini antroposentrik paradigmaning asosiy tamoyillariga murojaat qilishda topdi. Uning

konstruktiv xususiyati tilni insonning dunyoqarashi, uning ma'naviy va amaliy faoliyati bilan chambarchas bog'liq holda tushunishdir. Shu munosabat bilan aqliy jarayonlarni shakllantirishda madaniy muhit, tajriba va shaxs amaliy ko'nikmalarining roli muhimdir, bunda metafora muhim o'rin tutadi.

Ilmiy matnlarning asosiy maqsadi fikrni aniq, lo'nda va mantiqiy izchil tarzda ifodalashdan iborat bo'lsa-da, metaforalarning qo'llanilishi matnni yanada ta'sirchan va tushunarli qilishga xizmat qiladi. Metaforalar ilmiy nutqda terminologiyani shakllanishida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqola ilmiy matnlardagi metaforalarning semantik va struktur jihatdan qanday xususiyatlarga ega ekanligini tahlil qilishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДЫ / MATERIALS AND METHODS). Ko'p qirrali hodisa bo'lgan metafora ikki ming yildan ortiq davom etgan bahs-munozaralar mavzusi bo'lib kelgan. Falsafiy va ilmiy fikrlash obyekti sifatida metafora antik davrdan boshlab tadqiqot mavzusiga aylangan. 1930-1940-yillardan boshlab u psixoanalitiklar, ilmiy metodologiya mutaxassislari, madaniyatshunoslar, psixologlar, antropologlar va boshqa tadqiqotchilar tomonidan turli xil ma'nolarni sintez qilish va ulardan evristik maqsadlarda foydalanish, modellar yaratish maqsadida o'rganila boshlandi. Bugungi kunga kelib metafora fanlararo tadqiqotlar nuqtai nazaridan ham, alohida fanlar, jumladan, tilshunoslik uchun ham dolzarbligicha qolmoqda [1].

Ushbu tadqiqotda ilmiy matnlarda metaforalarning semantik va struktur jihatlarini o'rganish uchun turli lingvistik tadqiqot metodlari qo'llanildi. Ilmiy matnlarda metaforalarning ishlatilish xususiyatlarini aniqlash uchun o'zbek va ingliz tillaridagi ilmiy maqolalar va dissertatsiyalar o'rganildi. Ma'lumotlar bazasi sifatida turli fanlarga oid ilmiy maqolalar, jumladan, tabiiy fanlar va gumanitar fanlar bo'yicha chop etilgan ilmiy ishlar tanlab olindi. Bu orqali metaforalarning qaysi sohalarida ko'proq ishlatilishi va ularning xususiyatlari haqida xulosa chiqarildi.

Misol uchun, «genetik kod» iborasi genetik ma'lumotlarni ifodalash uchun ishlatiladi, biroq «kod» so'zi dastlab kompyuter tiliga xos bo'lib, metaforik ma'noda biologiyada qo'llanilgan [2].

Ingliz tilida metaforalarning sintaktik tuzilishi o'zbek tiliga qaraganda erkinroq bo'lib, ba'zan qo'shimcha predikativ elementlarni talab qiladi. Metaforalarning chastotasini aniqlash uchun tanlangan matnlarda korpus lingvistikasi usuli qo'llanildi. Metodologik tahlillar shuni ko'rsatdiki, ilmiy matnlardagi metaforalar har bir fan va tilga ko'ra turlicha qo'llaniladi. Ingliz tilida metaforalar yanada

keng tarqalgan bo'lsa, o'zbek ilmiy matnlarida ular nisbatan kam uchraydi va ko'proq terminologik xususiyat kasb etadi. Bu esa ilmiy uslubning har bir tilda qanday rivojlanganiga bog'liq [3].

Shuningdek, semantik va struktur tahlillar metaforalarning ilmiy tushunchalarni ifodalashda samarali vosita ekanligini isbotladi. Ushbu tadqiqot natijalari kelajakda ilmiy matnlarni yozish metodikasi, tarjima nazariyasi va lingvistika tadqiqotlari uchun foydali bo'lishi mumkin [4].

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Ushbu tadqiqot ilmiy matnlarda metaforalarning semantik va struktur jihatlarini tahlil qilishga qaratildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, metaforalarning ilmiy nutqda o'rni beqiyos bo'lib, ular yangi ilmiy tushunchalarni shakllantirish, murakkab jarayonlarni oddiyroq tushuntirish va matnning stilistik ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi.

Ilmiy matnlarning asosiy maqsadi ma'lumotni aniq va tushunarli yetkazish bo'lsa-da, metaforalarning qo'llanilishi matnning qiziqarli va tushunarli bo'lishiga yordam beradi. Ayniqsa, yangi ilmiy atamalar yaratishda metaforalar asosiy rol o'ynaydi. Masalan, «genetik kod», «axborot portlashi», «intelektual kapital» kabi metaforalar ilm-fan rivojlanishi jarayonida termin sifatida shakllangan [7].

Metaforalarning funksional o'rni quyidagicha tavsiflanishi mumkin:

Ilmiy terminlarni yanada ta'sirchan va tushunarli qilish (masalan, «neyron tarmoq» – sun'iy intellekt sohasida ishlatiladigan atama).

Ilmiy tushunchalarni abstrakt ifodalash («axborot oqimi», «molekulyar mashina»).

Murakkab jarayonlarni ommalashtirish va ommabop qilish (masalan, «aqliy texnologiyalar») [8].

Biroq ilmiy matnlarda metaforalardan ortiqcha foydalanish matnning aniq va ilmiy uslub talablariga mos bo'lishiga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Ayniqsa, texnik va aniq fanlarga oid matnlarda ortiqcha metaforalardan foydalanish terminlarning noaniqlashishiga olib kelishi mumkin.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Ingliz tilida yozilgan ilmiy matnlarda metaforalar o'zbek tiliga qaraganda kengroq qo'llaniladi. Ingliz tilida metaforalar odatda innovatsion termin yaratish va ilmiy tushunchalarni ifodalash uchun faol ishlatiladi. O'zbek tilidagi ilmiy matnlarda esa metaforalarning aksariyati an'anaviy

terminlarga asoslangan bo‘lib, ularning zamonaviy rivojlanishi nisbatan cheklangan.

Misol uchun: Inglizcha: «black hole» (qora tuynuk). O‘zbekcha: «gravitatsion quduq» yoki «qora tuynuk» [6].

Ko‘rinib turibdiki, ayrim inglizcha ilmiy metaforalarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilish qiyin, chunki ularning ilmiy uslubdagi ishlatilishi va madaniy konteksti farq qiladi. O‘zbek tilida esa terminologik metaforalar ko‘proq rasmiy va ilmiy uslubda ifodalanadi, bu esa ba‘zan ularning tushunarligini pasaytirishi mumkin [5].

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, metaforalarning ilmiy matnlarda ishlatilishi sohalarga qarab farqlanadi:

Aniq va tabiiy fanlarda – metaforalar abstrakt tushunchalarni tasvirlash uchun ishlatiladi (masalan, «elektron buluti», «DNK kaliti»).

Ijtimoiy va gumanitar fanlarda – metaforalar jarayon va nazariyalarni tavsiflash uchun keng qo‘llaniladi («madaniy meros», «ijtimoiy kapital») [3].

Texnologiya va innovatsiya sohasida – yangi atamalar yaratishda metaforalardan foydalaniladi («aqliy texnologiyalar», «sun‘iy intellekt»).

Bu shuni anglatadiki, metaforalar ilmiy nutqning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, ularning semantik va struktur jihatlarini o‘rganish ilm-fan va texnologiya taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liqdir. Ilmiy matnlarning tushunarli bo‘lishi uchun metaforalar muhim ahamiyat kasb etsa-da, ularning me‘yoridan ortiq ishlatilishi ilmiy aniqlik va mantiqiy izchillikka salbiy ta‘sir qilishi mumkin. Ingliz va o‘zbek tilidagi ilmiy matnlarning qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilida metaforalar kengroq va faolroq qo‘llaniladi, o‘zbek tilida esa ilmiy uslub an‘anaviy terminlarga tayanadi [8].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). So‘nggi yillarda lingvistik tadqiqotlarning eng dolzarb muammolari - bu insonning muloqot jarayonidagi idrok etish qobiliyati bilan bog‘liq. Biz ilgari to‘plangan tajribaga murojaat qilish orqali yangi ma‘lumotlarni qayta ishlaymiz. Metafora, shu nuqtai nazardan, tushunish hodisasini o‘rganish uchun unumdor manbadir. Noma‘lumning individual tomonlarini allaqachon ma‘lum bo‘lgan narsalarga o‘xshatish orqali, metafora bizga tajriba bilan tasdiqlangan faktlar asosida taxminlar qilish imkoniyatini beradi.

Shu nuqtai nazardan aytish mumkinki, metafora tilshunoslikda eng muhim ko‘chma ma‘no hodisalaridan biri bo‘lib, nutq va tafakkur rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Metafora – bu faqatgina badiiy ifoda vositasi emas, balki inson tafakkurining asosiy komponenti bo‘lib, tilning rivojlanishida, ilmiy tushunchalarni shakllantirishda va madaniy tafakkurda katta ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Abdullayeva, I. A. K., & Khushbakova, N. N. K. (2022). Problems of Translating English Idioms Into Uzbek. *Academic research in educational sciences*, 3(11), 208-211.
2. Boborajab o‘g‘li, S. H. (2024). REPRESENTATIVE FEATURES OF LINGUISTIC MANIPULATION IN THE COMMUNICATIVE SITUATION. *Social science and education*, 1(2), 41-47.
3. Boymirzayeva S. Matn hodisasi mazmuniy tuzilishining kognitiv mohiyati. Filologiya fanlari doktori dissertatsiyasi. – Toshkent. 2010.
4. Khushbakova, N. (2021). LINGUA-CULTURAL ASPECT OF LITERARY TRANSLATION. *Экономика и социум*, (5-1 (84)), 243-247.
5. Maxraimova Sh.T. O‘zbek tili metaforalarining antroposentrik tadqiqi (nominativ aspekt). Filologiya fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. – Samarqand. 2020.
6. Sobirjonova, M., Qayumova, M., Turdalieva, S., & Xayitaliyev, S. (2024). LINGVOKULTUROLOGIYANING SHAKLLANISHIDA KONSEPTNING O‘RNI. *Interpretation and researches*.
7. Sobirjonovna, S. M. (2023). EXPLANATION OF DISCOURSE MARKERS. *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, 21, 193-199.
8. Sobirjonovna, S. M. (2023). TYPES OF PRONOUNS IN ENGLISH. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(4), 1039-1041.
9. Xudayberganova D. O‘zbek tilidagi matnlarning antroposentrik tadqiqi. Filologiya fanlari doktori dissertatsiyasi. – Toshkent. 2013.